
Beogradska defektološka škola –
Belgrade School of Special Education
and Rehabilitation
Vol. 22, No. 2 (2016), str. 41-59

UDK 316.613.42-056.26/.36-053.5
364-787.2-056.26/.36-053.5
Pregledni rad – Literature reviews
Primljen – Received: 16.5.2016.
Prihvaćen – Accepted: 10.6.2016.

„Krug prijatelja” kao strategija za unapređivanje vršnjačkog prihvatanja dece sa ometenošću¹

Slobodan BANKOVIĆ², Branislav BROJČIN

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Stavljanjem naglaska na razvoj intervencija čiji je cilj postizanje akademskog uspeha, nastavnici u redovnim odeljenjima mogu zapostaviti važne aspekte školskog iskustva – socijalni i emocionalni život deteta. Ukoliko se aktivno ne radi na uključivanju dece sa ometenošću u uobičajene odeljenjske aktivnosti, ona mogu biti samo fizički uključena u redovna odeljenja, ali ostati socijalno i psihološki izolovana.

Cilj ovog rada je da se predstavi „krug prijatelja” kao jedna od strategija za unapređivanje vršnjačkog prihvatanja dece sa ometenošću. Dodatni cilj se odnosi na evaluaciju efikasnosti ove strategije na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja.

Informacije u vezi sa opisom i efektima „kruga prijatelja” prikupljene su pretraživanjem elektronskih izvora podataka. Razmatrani su oni radovi u kojima su opisani ciljevi i način realizacije „kruga prijatelja”, kao i radovi u kojima je prikazana kvalitativna i/ili kvantitativna evaluacija primene ove strategije.

„Krug prijatelja” predstavlja intervenciju čija je namena da se poveća uključenost deteta u redovno obrazovno okruženje oslanjajući se na angažovanje vršnjaka u obezbeđivanju podrške i rešavanju problema za detete koje, iz nekog razloga, ima teškoće da se uključi u vršnjački kolektiv. U literaturi je

1 Članak predstavlja rezultat rada na projektima „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću”, broj 179017, i „Kreiranje protokola za procenu edukativnih potencijala dece sa smetnjama u razvoju kao kriterijuma za izradu individualnih obrazovnih programa”, broj 179025, čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2 Slobodan Banković, slobodan2008@yahoo.com

opisano nekoliko ključnih koraka za realizaciju „kruga“. Iako rezultati dosadašnjih istraživanja ukazuju na generalno pozitivne efekte ove strategije na socijalnu prihvaćenost i ponašanje dece koja su bila u fokusu intervencije, uočena je i unutargrupna varijabilnost, ali i varijabilnost u pogledu generalizacije i održavanja pozitivnih efekata.

U cilju dobijanja odgovora na pitanja za koju decu i pod kojim uslovima „krug prijatelja“ daje pozitivne efekte, neophodno je dalje raditi na evaluaciji „kruga“ uz usmeravanje pažnje ne samo na ishode, već i na procese koji stoje u osnovi samog pristupa. Zasad „krug prijatelja“ predstavlja obećavajući pristup u cilju povećanja vršnjačkog prihvatanja dece sa ometenošću, ali i prevencije produblivanja i nastajanja novih problema u ponašanju i odnosima sa vršnjacima.

Ključne reči: inkluzija, socijalni ishodi, vršnjačka podrška

Uvod

Stavljanjem naglaska na razvoj intervencija čiji je cilj postizanje akademskog uspeha, nastavnici u redovnim odeljenjima mogu zapostaviti važne aspekte školskog iskustva – socijalni i emocionalni život deteta (Miller, Cooke, Test, & White, 2003). Ukoliko nastavnici aktivno ne rade na uključivanju dece sa ometenošću u uobičajene odeljenske aktivnosti, ona mogu biti samo fizički uključena u redovna odeljenja, dok s druge strane mogu ostati socijalno i psihološki izolovana (Gottlieb & Leyser, 1981). Neki istraživači ukazuju na to da se u redovnom obrazovnom okruženju ne radi na sistematičnom ohrabrivanju socijalnih interakcija između dece sa ometenošću (smetnjama u učenju, govorno-jezičkim poremećajima, telesnim oštećenjima, emocionalnim poremećajem i višestrukom ometenošću) i njihovih vršnjaka tipičnog razvoja. Nastavne aktivnosti kojima se podstiču vršnjačke interakcije korišćene su retko i često nisu odgovarale potrebama navedenim u individualnom edukativnom programu učenika (Gelzheiser, McLane, Meyers, & Pruzek, 1998). Kada su učenici sa intelektualnom ometenošću u pitanju, nalazi sociometrijskih ispitivanja ukazuju na izvesnu univerzalnost problema uspešnog socijalnog uključivanja ovih učenika u redovno obrazovno okruženje. Ne samo da su ovi učenici ređe birani za najbolje prijatelje ili neku zajedničku aktivnost, već su i u većoj meri nego njihovi vršnjaci tipičnog razvoja aktivno odbacivani (Banković, 2016). Vitaker i saradnici (Whitaker, Barratt, Joy, Potter, & Thomas, 1998) navode da bez sistemat-ske intervencije postoji rizik za mlade sa poremećajem autističkog spektra u

redovnim školama da budu aktivno odbačeni ili ignorisani od strane vršnjaka što može voditi snažnim emocionalnim odgovorima, često obeleženim besom i depresijom, koji održavaju i produbljuju teškoće. Odbačena deca tipičnog razvoja su takođe izložena većem riziku od delovanja nekih negativnih faktora, poput viktimizacije i ispoljavanja otvorene i relacije agresije (npr. Crick & Bigbee, 1998; Putallaz et al., 2007).

Veliki deo intervencija usmerenih na rešavanje problema socijalne izolacije među decom fokusiran je na unapređivanje socijalnih veština izolovanog deteta i veština rešavanja problema (Barrett & Randall, 2004). Izgradnja socijalnih veština predstavlja jedan od glavnih ciljeva u radu sa decom i mladima sa intelektualnom ometenošću (Brojčin, Banković, & Japundža-Milisavljević, 2011). Međutim, rezultati treninga socijalnih veština kod učenika sa ometenošću su različiti, pri čemu se socijalne veštine koje su potrebne ovim učenicima da bi ih vršnjaci tipičnog razvoja prihvatili mogu razlikovati od veština potrebnih deci tipičnog razvoja da bi bila prihvaćena među vršnjacima (Brojčin, 2013).

Frederikson (Frederickson, 1991, prema Barrett & Randall, 2004) smatra da odbačenost ne bi trebalo posmatrati isključivo u smislu individualnih karakteristika odbačenog deteta, već bi prilikom razmatranja odbačenosti trebalo uzeti u obzir i kontekst detetovih tekućih odnosa sa vršnjacima. U okviru inkluzivnog obrazovanja primena strategija kojima se uzimaju u obzir vršnjački odnosi i uključuju vršnjaci kao podrška, poput kooperativnog učenja, može imati pozitivne efekte na socijalnu prihvaćenost učenika sa ometenošću (npr. Ballard, Corman, Gottlieb, & Kaufman, 1977; Jacques, Wilton, & Townsend, 1998).

Cilj

Cilj ovog rada je da se predstavi „krug prijatelja“ kao jedna od strategija za unapređivanje vršnjačkog prihvatanja dece sa ometenošću. Dodatni cilj se odnosi na evaluaciju efikasnosti ove strategije na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja.

Metod rada

Informacije u vezi sa opisom i efektima „kruga prijatelja” prikupljene su pretraživanjem elektronskih izvora na internetu, kao i elektronskih baza podataka dostupnih preko Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku (KoBSON) uz korišćenje sledećih ključnih reči: krug prijatelja, krug podrške, mreža vršnjaka, intervencije, strategije, inkluzija, integracija, mejnstriming, škola, predškolsko, ometenost, teškoće. Navedene ključne reči, na srpskom i engleskom jeziku, korišćene su pojedinačno ili u kombinaciji. Takođe, korišćene su i liste referenci iz radova pronađenih na osnovu prethodne pretrage, dok je dalja pretraga izvršena i na osnovu imena autora koji su se bavili problematikom „kruga prijatelja”.

Razmatrani su oni radovi u kojima su opisani ciljevi i način realizacije „kruga prijatelja”, kao i radovi u kojima je prikazana kvalitativna i/ili kvantitativna evaluacija primene „kruga prijatelja”. Dati pregled istraživanja ne predstavlja sveobuhvatno i detaljno predstavljavanje efekata „kruga prijatelja” kod dece sa određenom kategorijom ometenosti. S obzirom na to da se primena ove strategije ne ograničava samo na jednu određenu populaciju dece, u pregled smo uključili radove kojima bi ilustrovali efekte ove strategije kod dece sa različitim vrstama ometenosti

Prikaz „kruga prijatelja”

„Krug prijatelja” je inicijalno razvijen u Kanadi kao podrška prethodno institucionalizovanim osobama sa ometenošću da se uključe u lokalnu zajednicu, a zatim i kao podrška učenicima sa ometenošću u cilju inkluzije u redovne škole (Forest & Pearpoint, 1992; Snow & Forest, 1987).

„Krug prijatelja” predstavlja intervenciju čija je namena da poveća uključenost učenika u redovno obrazovno okruženje oslanjajući se na angažovanje vršnjaka u obezbeđivanju podrške i rešavanju problema za detete koje ima teškoće da se uključi u vršnjački kolektiv iz nekog razloga, poput ometenosti, bihevioralnih problema, lične krize, različitosti (Newton & Wilson, 2003). Pristup predstavlja obrazovanje kruga prijatelja oko deteta koje je izolovano (Barrett & Randall, 2004).

U literaturi je pristup poznat i pod nazivima „krug podrške”, „mreža vršnjaka” ili samo „krug” (Falvey, Forest, Pearpoint, & Rosenberg, 1997, prema

Miller et al., 2003). „Krug prijatelja“ je primenjivan u školskom okruženju kod učenika sa različitim vrstama ometenosti kao što su autizam i umerena intelektualna ometenost (Haring & Breen, 1992), oštećenje vida (Bowen, 2010), oštećenje sluha i emocionalno-bihevioralni poremećaji (Miller et al., 2003). Osim kod dece školskog uzrasta, pristup je korišćen i u radu sa decom predškolskog uzrasta (npr. Kalyva & Avramidis, 2005).

Njuti i Vilson (Newton & Wilson, 2003) navode ključne korake za realizaciju „kruga prijatelja“:

- obezbeđivanje podrške škole, uključujući i obezbeđivanje 30 do 40 minuta vremena na nedeljnom nivou ključnim osobama koje će učestvovati u realizaciji sastanaka „kruga prijatelja“; u okviru ovog koraka potrebno je obezbediti i saglasnost deteta ka kome je pristup usmeren, kao i njegovih roditelja ili staratelja;
- inicijalni sastanak sa celim odeljenjem kako bi se formirao „krug prijatelja“ – autori naglašavaju da bi ovaj prvi sastanak trebalo da vodi neko ko nije sasvim poznat odeljenju kako bi se dodatno istakla važnost samog sastanka; ovaj sastanak može voditi psiholog uz prisustvo nastavnika, mada u praksi inicijalni sastanak uspešno može voditi i razredni starešina ili neki drugi nastavnik iz škole; inicijalni sastanak, tj. diskusija u odeljenju se odvija bez prisustva deteta za koga se formira „krug prijatelja“, ali uz njegov prethodni pristanak; naglašava se poverljivost same diskusije; sa decom iz odeljenja se prvo razgovara o pozitivnim aspektima ponašanja deteta koje je u fokusu intervencije, pa zatim o problemima; nakon toga, razgovor se usmerava na različite tipove odnosa koje uspostavljamo sa drugima i ulogu prijateljstva uz grafički prikaz odnosa kroz četiri koncentrična kruga – krug intimnosti koga čine osobe koje su nam najbliže, poput članova porodice, zatim krug prijateljstva koga čine bliski prijatelji i osobe u koje imamo poverenja, treći krug jeste krug participacije u koji su uključeni ostali prijatelji ili poznanici koji nisu tako bliski kao oni u drugom krugu i poslednji, četvrti krug – krug razmene sačinjen je od osoba koje su plaćene da budu u našim životima, poput nastavnika, doktora, terapeuta itd; od dece se traži da zamisle kako bi se osećala i ponašala kada u drugom i trećem krugu ne bi imala nikoga; cilj je da se izazove empatija prema onima koji imaju vrlo malo ljudi u ovim krugovima, pri čemu se deca navode na uočavanje sličnosti između navedenih ponašanja i problematičnih

ponašanja deteta koje je u fokusu intervencije i na razmišljanje da li bi neka od problematičnih ponašanja mogla da budu rezultat osećanja izolovanosti; nakon toga započinje proces rešavanja problema kada odeljenje razmatra načine na koje bi moglo da pomogne detetu koje je u fokusu; na kraju ovog sastanka traže se dobrovoljci koji bi činili „krug prijatelja” (optimalno od 6 do 8 članova); nakon toga potrebno je pribaviti saglasnost roditelja odabrane dece za učešće u „krugu prijatelja”;

- inicijalni sastanak „kruga prijatelja” – trebalo bi ga održati u što kraćem periodu nakon sastanka sa celim odeljenjem; dete koje je u fokusu intervencije treba prethodno pripremiti za ovaj sastanak kako ne bi bilo šokirano ili iznenađeno onim o čemu će se diskutovati sa njim; na početku sastanka se ponavljaju uspostavljena pravila, poput slušanja drugih i potrebe za poverljivošću, nakon čega se ponavljaju cilj ili ciljevi formiranja grupe; članovi se pozivaju da kažu zašto su se prijavili da budu deo „kruga prijatelja”; ponavljaju se razgovor o pozitivnim aspektima ponašanja i problemima na kojima bi trebalo raditi i izdvajaju se ciljevi i strategije koje će biti korišćene; na kraju se bira ime za grupu i dogovara mesto i vreme sledećeg nedeljnog sastanka;
- nedeljni sastanci „kruga prijatelja” – traju oko pola sata i započinju uvodnim aktivnostima; nakon toga se razmatraju dobre vesti – situacije koje uključuju dete koje je u fokusu, a u kojima se nešto dobro desilo, kao i saopštavanje bilo kog napretka ostvarenog prema postavljenim ciljevima; nakon toga se razmatraju loše vesti, odnosno bilo kakve prepreke u ostvarivanju postavljenih ciljeva; postavlja se cilj/ciljevi za narednu nedelju i planira način njihovog ostvarivanja.

U literaturi su navedene i izvesne adaptacije tradicionalnog modela „kruga prijatelja”. Jedna od tih adaptacija podrazumeva da se o detetu koje je u fokusu intervencije nikada ne razgovara u njegovom odsustvu, već se ističe potreba formiranja prijateljstava na nivou celog odeljenja. Od dece se traži da dobrovoljno postanu deo „kruga” čiji je cilj da razvija prijateljstva između članova odeljenja (Shotton, 1998, prema Barrett & Randall, 2004). Još jedna modifikacija tradicionalnog modela uključuje istovremeno formiranje nekoliko „krugova prijatelja” oko dvoje ili više izolovane dece u odeljenju (Barrett & Randall, 2004).

Efekti „kruga prijatelja“

Iako postoji literatura u kojoj su opisani koraci neophodni za implementaciju „kruga prijatelja“, relativno je malo podataka u vezi sa efikasnošću ovog pristupa (Barrett & Randall, 2004). U ovom delu rada biće prikazana istraživanja u kojima su evaluirani efekti „kruga prijatelja“ kod dece sa različitim vrstama ometenosti, kod dece različitog uzrasta, kao i efekti adaptiranih modela.

U jednom od istraživanja ispitani su efekti primene „kruga prijatelja“ kod pet učenika, dečaka, sa poremećajem autističkog spektra uključenih u redovna odeljenja. Na početku intervencije učenici su bili uzrasta od devet i deset godina. Intervencija je realizovana tokom perioda od osam nedelja. Iako su uočeni incijalni pozitivni efekti u pogledu vršnjačkog prihvatanja učenika koji su bili u fokusu intervencije (povećanje nivoa prihvaćenosti i opadanje odbačenosti nakon sastanka sa celim odeljenjem na kome je formiran „krug prijatelja“), tokom daljeg sprovođenja intervencije (nedeljnih sastanaka „kruga prijatelja“) ovi efekti se nisu održali. Kod većine učenika nivo prihvaćenosti i odbačenosti se vratio na nivo uočen pre početka sprovođenja „kruga prijatelja“, pri čemu su uočene individualne razlike u rezultatima. Osim efekata na sociometrijski status učenika, zabeležene su promene i u nekim drugim ishodima koji su ispitivani pre i posle primene „kruga prijatelja“. Kod četvorice dečaka sa autizmom uočene su pozitivne promene u dečjem osećanju sreće nakon intervencije, dok su za trojicu odrasli (nastavnici i facilitatori „kruga prijatelja“) pozitivnije ocenili dečja ponašanja ukazujući na smanjenje problema u ponašanju i povećanje prosocijalnih oblika ponašanja nakon intervencije. Međutim, tokom intervencije nije došlo do promena u vršnjačkom opažanju uzroka problematičnog ponašanja dečaka sa poremećajem autističkog spektra. Svi opaženi uzorci, kako pre intervencije, tako i nakon nje, pripadali su kategorijama internalizovanih i obostranih uzroka. Drugim rečima, problematično ponašanje je sagledano kao posledica faktora unutar deteta i faktora koji uključuju interakciju deteta i drugih ljudi (James, 2011). Ova studija je značajna jer razmatra efekte „kruga prijatelja“ i sa aspekta ishoda, ali i sa aspekta procesa koji su uključeni u samu intervenciju.

U drugoj studiji, Vitaker i saradnici (Whitaker et al., 1998) pokrenuli su sedam „krugova prijatelja“, takođe, za učenike sa poremećajem autističkog spektra. Šest „krugova“ je realizovano u redovnim školama, a jedan u školi

za učenike sa umerenim teškoćama u učenju. Autori su koristili kvalitativnu evaluaciju sa ciljem da se ispita perspektiva različitih učesnika (članova školskog osoblja, tj. facilitatora odgovornih za realizaciju „kruga prijatelja”, dece koja su bila u fokusu intervencije, roditelja te dece, kao i vršnjaka, članova „kruga”). Prema facilitatorima došlo je do kvantitativnog i kvalitativnog poboljšanja kontakta između dece sa poremećajem autističkog spektra i šire vršnjačke grupe. Ovo poboljšanje je viđeno kao produkt povećane želje za druženjem i smanjenja anksioznosti u pogledu ostvarivanja kontakta kod učenika koji su bili u fokusu intervencije. Iako je, s jedne strane, uočeno smanjenje anksioznosti i poboljšanje ponašanja, s druge strane zabeležen je porast egocentrizma kod manjeg broja ovih učenika kada nisu bili svesni, niti zainteresovani za potrebe drugih i nisu bili u stanju da prepoznaju ili odgovore na rastuću ogorčenost druge dece. Takođe, facilitatori navode da je došlo do smanjenja potreba i zahteva za podrškom odraslih. Oni su zapazili da je učešće u „krugu prijatelja” imalo pozitivne efekte i na drugu decu, članove „kruga”, poput porasta nivoa empatije i razumevanja dece koja su bila u fokusu intervencije, porasta samopuzdanja, kao i sposobnosti da se uključe u produktivne grupne diskusije. Korist od učešća su imali i pojedini članovi sa emocionalnim i bihevioralnim teškoćama, čije se ponašanje poboljšalo, dok su neka suviše tiha deca postala samouverenija. Facilitatori nisu videli probleme ili negativne efekte po decu koja su učestvovala u „krugu prijatelja”, izuzev u manjem broju slučajeva kada su članovi „kruga” bili suočeni sa stresom usled neočekivanih i intenzivnih reakcija dece sa poremećajem autističkog spektra. Sami facilitatori smatraju svoje učešće u „krugu prijatelja” vrednim iskustvom koje im pruža i novi uvid u ponašanje članova „kruga”. Generalno, pozitivna iskustva u vezi sa „krugom prijatelja” navode i vršnjaci, članovi „kruga”. Oni saopštavaju zadovoljstvo mogućnošću da pomognu drugome, zadovoljstvo ličnim razvojem i ostvarivanjem postavljenih ciljeva unutar grupe, ali navode i nekoliko problema, poput propuštanja školskih obroka i zabrinutosti u pogledu kompleksnih i zahtevnih interpersonalnih veština koje su im potrebne za interakciju i pružanje odgovarajuće podrške deci sa poremećajem autističkog spektra. I pored toga, najveći broj ovih učenika bi nastavio sa učešćem u „krugu prijatelja”, ali bi to preporučio i drugim vršnjacima. Autori su u tri odeljenja primenili i kvantitativnu evaluaciju, procenivši nivo samopoštovanja učenika. Rezultati ukazuju na to da je kod gotovo 70% članova „kruga” došlo do poboljšanja samopoštovanja, dok je to bio slučaj kod manje od 50% vršnjaka koji nisu učestvovali u intervenciji. Roditelji učenika sa poremećajem autističkog spektra izražavaju

entuzijazam u pogledu socijalnih ishoda „kruga prijatelja“, navodeći i promene u obrascu druženja kod svoje dece. Oni takođe prepoznaju „krug prijatelja“ kao značajno unapređivanje podrške koju njihova deca dobijaju u školi, odnosno kao prilagođavanje okruženja na dugoročne teškoće njihove dece.

Kaliva i Avramidis (Kalyva & Avramidis, 2005) ispitali su efekte „kruga prijatelja“ kod pet dečaka sa autizmom predškolskog uzrasta (tri i četiri godine). Tri dečaka su bila u eksperimentalnoj, a dva u kontrolnoj grupi. Istraživanjem su obuhvaćeni i njihovi vršnjaci tipičnog razvoja (po pet za svako dete sa autizmom). Deca tipičnog razvoja su u odsustvu fokus deteta informisana da je cilj „kruga prijatelja“ da pomognu svom drugu da nauči kako da pita nekog da se igra sa njim. Ovo je saopšteno kako bi se deca aktivno uključila u „krug“ sa ciljem unapređenja interakcije sa detetom sa autizmom. „Krug prijatelja“ je primenjivan tri meseca sa nedeljnim sastancima od po 30 minuta. Rezultati upućuju na značajan porast broja uspešnih odgovora i inicijacija interakcija kod dece sa autizmom koja su bila u eksperimentalnoj grupi u odnosu na decu u kontrolnoj grupi. Kod dece sa autizmom u eksperimentalnoj grupi došlo je i do značajnog opadanja neodgovarajućih odgovora na inicijacije druge dece i opadanja neodgovarajućih inicijacija interakcija sa drugom decom. Uočeni pozitivni efekti u pogledu povećanja neodgovarajućih i smanjenja neodgovarajućih interakcija sa drugom decom održali su se dva meseca nakon intervencije. Ova studija sugerise da je „krug prijatelja“ uspešan kada je u pitanju unapređivanje komunikacionih i socijalnih veština dece sa autizmom.

Miler i saradnici (Miller et al., 2003) ispitali su efekte „kruga prijatelja“ kod tri jedanaestogodišnjaka sa blažim oblicima ometenosti. Dva učenika su imala emocionalne i bihevioralne probleme, dok je treći učenik imao oštećenje sluha. Ovi učenici su izabrani zato što su bili izolovani, ignorisani ili izloženi rujanju od strane vršnjaka. Od ova tri učenika je zatraženo da napišu ime bilo kog deteta iz odeljenja koje bi voleli da imaju u svom „krugu“, pri čemu je učinjen pokušaj da se uključe željena deca, ali i vršnjaci koji bi mogli da budu adekvatni modeli za pozitivne socijalne interakcije. Grupe formirane za svakog učenika su bile mešovite po polu. Odabrane su i tri kontrolne grupe od po petoro dece bez ometenosti čije socijalne interakcije su praćene tokom strukturiranih uslova (perioda ručka). Autori pronalaze generalno pozitivne rezultate. Za sva tri dečaka koja su bila u fokusu intervencije došlo je do povećanja procenta odgovarajućih interakcija sa vršnjacima tokom ručka (u periodu realizacije intervencije), pri čemu se nivo pozitivnih

interakcija održao i nakon intervencije. Takođe, došlo je do opadanja neodgovarajućih ponašanja, kao i smanjenja perioda koje su učenici provodili bez interakcija tokom ručka. Sličan obrazac povećanja prikladnih interakcija i opadanja perioda bez interakcija zabeležen je i kod vršnjaka koji su pružali podršku u „krugu prijatelja”. Što se tiče generalizacije efekata sprovedene intervencije, za dva od tri dečaka povećala se učestalost prijateljske igre tokom odmora (nestrukturiranih uslova). Anegdotske beleške dobijene od nastavnika ukazuju na to da su članovi „kruga” i tokom ostatka školskog dana imali pozitivne interakcije sa ovom dvojicom dečaka. Nakon intervencije nivo odgovarajućih interakcija za trojicu dečaka koji su bili u fokusu je bio približan nivou ovih interakcija zabeleženih kod učenika iz kontrolne grupe. Autori navode nekoliko ograničenja realizovane studije. Između ostalog, prisustvo samog facilitatora tokom perioda ručka izgleda da je podstaklo pozitivne interakcije kod dela učenika, pa je nemoguće odvojiti efekte procedure prikupljanja podataka (prisustvo facilitatora) od efekata intervencije vršnjaka. Uočene su i izvesne polne razlike u pogledu generalizacije efekata. Tokom odmora devojčice iz „kruga prijatelja” se nisu družile sa učenicima koji su bili u fokusu intervencije, već su se družile sa drugim devojčicama, što inače predstavlja uobičajeni obrazac druženja na uzrastu na kome je sprovedeno istraživanje. S druge strane, one su pokazivale prijateljsko ponašanje tokom časova, pomažući učenicima koji su bili u fokusu intervencije u akademskim zadacima.

U drugom istraživanju efekti „kruga prijatelja” su ispitani kod nešto većeg broja dece sa emocionalnim i bihevioralnim problemima (19 dečaka i jedne devojčice), uzrasta od 6 do 12 godina, kao i kod njihovih vršnjaka tipičnog razvoja. „Krugovima” je obuhvaćeno od četvoro do osmoro vršnjaka oba pola. Istraživanje je sprovedeno u više faza. Pre intervencije izvršena je inicijalna procena svih učesnika. Zatim je u prvu fazu intervencije uključeno 10 fokus učenika, tokom koje je realizovan „krug prijatelja”, dok su preostali fokus učenici bili na listi čekanja i činili su kontrolnu grupu. Nakon završetka prve faze započeta je druga u kojoj su „krugom prijatelja” obuhvaćeni preostali učenici. U obe faze „krug prijatelja” je realizovan tokom šest nedelja. Uočeni su pozitivni efekti na socijalnu prihvaćenost dece koja su bila u fokusu intervencije u vidu veće spremnosti vršnjaka iz odeljenja za zajedničku igru s njima. Ovi efekti su zabeleženi u obe faze intervencije ukazujući na vrednost „kruga prijatelja” u pogledu promene vršnjačke percepcije i njihove procene deteta koje je u fokusu „kruga”. Međutim, nije uočen uticaj intervencije na nastavničke procene ponašanja, izuzev kod druge faze

gde su nastavnici koji su sprovodili intervenciju pozitivnije opažali socijalnu prihvaćenost učenika. Efekat intervencije nije zabeležen ni na meri dečje samopercepcije socijalne kompetencije i ponašanja, mada je tokom druge faze intervencije zabeleženo povećanje globalnog samopoštovanja kod dece koja su bila u fokusu „kruga prijatelja“. Takođe, nisu uočene promene u pogledu dečjeg opažanja odeljenja kao okruženja za učenje. Dobijeni podaci ukazuju na to da „krug prijatelja“ ima efekat na promenu stavova druge dece prema detetu koje je u fokusu intervencije, pre nego na ponašanje tog deteta ili na opštu atmosferu u odeljenju kao okruženja za učenje (Frederickson & Turner, 2003).

U jednom istraživanju ispitani su efekti „kruga prijatelja“, uključujući i efekat inicijalnog sastanka sa celim odeljenjem, na socijalnu prihvaćenost i percepciju ponašanja 14 učenika (11 dečaka i tri devojčice), od šest do 12 godina. Učenici su bili predloženi za ovu intervenciju na osnovu učenih problema u vršnjačkim odnosima. Primarne poteškoće kod sedmoro učenika su bile u oblasti učenja, kod šestoro u oblasti emocionalnog i bihejvioralnog funkcionisanja, dok je jedan učenik imao poremećaj autističkog spektra. Nakon inicijalnog sastanka sa celim odeljenjem u cilju formiranja „kruga prijatelja“ došlo je do značajnih promena izraženih u vidu povećanja vršnjačkog prihvatanja i opadanja odbacivanja dece koja su bila u fokusu intervencije. Međutim, nedeljni sastanci „kruga prijatelja“ u trajanju od šest nedelja izgleda da nisu imali dodatni efekat na vršnjačko prihvatanje/ odbacivanje. Takođe, nisu zabeležene značajne razlike u vršnjačkoj proceni pozitivnih i negativnih ponašanja dece koja su bila u fokusu intervencije, ni nakon inicijalnog sastanka, ni nakon nedeljnih sastanaka. Autori zaključuju da pozitivne promene u socijalnom prihvatanju nisu bile povezane sa promenama, tj. poboljšanjem ponašanja. Za sedmoro učenika urađena je ponovna procena oko 18 nedelja nakon završetka intervencije. Nivo socijalne prihvaćenosti i odbačenosti fokus učenika među vršnjacima iz odeljenja koji nisu učestvovali u „krugu“ vratio se na nivo pre početka intervencije. Nivo prihvaćenosti među vršnjacima koji su bili članovi „kruga prijatelja“, takođe se vratio na nivo pre početka intervencije, dok je nivo odbačenosti ostao nešto niži u odnosu na početni nivo (Frederickson, Warren, & Turner, 2005).

U istraživanju Baretta i Randala (Barrett & Randall, 2004) evaluirana su dva modifikovana modela „kruga prijatelja“ – model prema kome se inicijalni razgovor sa celim odeljenjem u cilju formiranja „kruga prijatelja“ nikada ne realizuje bez deteta koje je u fokusu i model koji osim prethodnog uključuje formiranje nekoliko krugova za dvoje ili više izolovane dece

u odeljenju. Autori su koristili kvalitativne i kvantitativne podatke prilikom evaluacije navedenih modela. Model koji podrazumeva prisustvo fokus deteta u svim etapama razvoja „kruga prijatelja” primenjivan je tokom šest nedelja sa jednonedeljnim sastancima od 30 minuta tokom perioda za ručak. Formiran je jedan „krug” koji je činilo šestoro dece, uključujući i dete koje je bilo u fokusu, kao i dve odrasle osobe koje su vodile sastanke. Autori navode ograničeni efekat prvog modela na dete koje je bilo u fokusu „kruga”. Iako je porastao nivo prihvatanja tog deteta među članovima „kruga prijatelja”, nije došlo do povećanja njegovog prihvatanja na nivou celog odeljenja. Kod pojedinih članova „kruga prijatelja” takođe je došlo do porasta vršnjačkog prihvatanja, pri čemu su članovi „kruga” bili zadovoljni učešćem i saopštavali su da bi ostali prijatelji sa svima u grupi. Osoblje je smatralo da je intervencija u jednom momentu bila korisna, ali da se efekti generalno nisu održali. Roditelji su bili zadovoljni i smatrali su da je „krug prijatelja” od pomoći njihovoj deci. Takođe, učenici koji nisu učestvovali u intervenciji su saopštili da bi u budućnosti voleli da se uključe u „krug prijatelja”. Autori navode više mogućih objašnjenja za izostanak većih promena u vršnjačkom prihvatanju nakon intervencije, među kojima i kratak period realizacije da bi promene bile vidljive. Kao glavni razlog ograničenih efekata koji je ovaj model imao na dete u fokusu i ostale članove „kruga” oni navode nedostatak prilike da se pitanja koja su razmatrana u okviru „kruga” prenesu na nivo celog odeljenja. U okviru drugog modela koji su evaluirali, u odeljenju su formirana tri „kruga” za tri deteta koja su bila odbačena od vršnjaka. Celo odeljenje je bilo uključeno, ali su iz praktičnih razloga formirani manji „krugovi” u okviru kojih su vođene diskusije o prijateljstvu i rešavani problemi. Tri facilitatora su vodila nedeljne sesije sa ovim manjim grupama. S obzirom na uključenost svih učenika u neku od manjih grupa, model je omogućavao da se pitanje prijateljstva razmatra na nivou celog odeljenja. Deca koja su bila u fokusu intervencije nisu javno bila istaknuta niti su bila svesna da su „krugovi prijatelja” formirani za njih. Intervencija je takođe trajala šest nedelja, a pre i nakon njene realizacije ispitani su kohezivnost odeljenja i socijalne veštine učenika. Vođeni su i razgovori sa učesnicima u intervenciji – učenicima i nastavnicima. Što se tiče direktnih efekata, tj. efekata na učenike koji su bili u fokusu intervencije, kod dva od tri izolovana deteta zabeležen je porast u broju prijatelja, pri čemu su takođe dva deteta saopštila da se češće igraju sa decom iz njihovog „kruga”. Za jednog učenika je porastao i nivo samoprocenjenih socijalnih veština. U pogledu opštih efekata koji se odnose na ostatak odeljenja, takođe je zabeležen porast skorova na samoproceni

socijalnih veština, kao i povećanje kohezivnosti odeljenja. Uočene su i pozitivne promene u nastavničkoj percepciji odeljenja uz unapređenje komunikacije i odnosa između odraslih i dece.

Umesto zaključka

Cilj ovog rada je bio predstavljanje „kruga prijatelja“ kao jedne od strategija vršnjačkog prihvatanja, uz evaluaciju njenih efekata. Imajući u vidu glavne nosioce same strategije i način njene realizacije, jedna od glavnih prednosti „kruga prijatelja“ jeste ekonomičnost. Od osoblja se ne zahteva previše vremena jer se pristup oslanja prvenstveno na vršnjake i procese unutar vršnjačke grupe, a ne na odrasle. Uloga odraslog je da olakša rešavanje problema kroz kratke nedeljne susrete sa timom za podršku (krugom prijatelja) i detetom koje je u fokusu te podrške (Newton & Wilson, 2003). Među prednostima ove strategije pojedini autori navode i to što njena priprema i sprovođenje ne zahteva skupu i komplikovanu obuku nastavnika i saradnika, kao ni dodatnu opremu i materijale, pa je zbog navedenih pozitivnih karakteristika preporučuju kao oblik podrške deci sa autizmom u inkluzivnom obrazovanju (Đorđević & Glumbić, 2013).

U Srbiji se „krug prijatelja“ prema modelu koji su opisali Njutn i Vilson odskoro primenjuje. Primena sa decom školskog i predškolskog uzrasta je planirana i realizovana u prethodne dve godine u okviru projekta „Krugovi prijatelja – podrška socijalnoj inkluziji dece sa teškoćama“ Centra za interaktivnu pedagogiju, uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Instituta za otvoreno društvo (<http://www.cipcentar.org/index.php/za-roditelje-i-profesionalce/krugovi-prijatel-a-podrska-socijalnoj-inkluziji-dec-sa-t-sk-c-m>), pri čemu se objavljivanje rezultata tek očekuje. Takođe, „krug prijatelja“ je realizovan i tokom kraćeg perioda u okviru praktične nastave na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerziteta u Beogradu, tokom školske 2015/2016. godine, ali nije urađena evaluacija.

Kada se posmatraju generalno pozitivni rezultati prikazanih istraživanja u pogledu efekata primene „kruga prijatelja“, treba imati na umu da se ovi rezultati ne odnose na sve ispitanike i da postoje individualne razlike u efikasnosti same intervencije. Dok je kod neke dece „krug prijatelja“ predstavljao efikasnu strategiju u pogledu vršnjačkog prihvatanja, unapređivanja određenih veština i/ili redukcije problematičnog ponašanja, kod druge

nisu potvrđeni pozitivni efekti ili su efekti bili negativni (npr. James, 2011). Izražena varijabilnost rezultata zabeležena je i prilikom procene generalizacije i održavanja pozitivnih efekata. Ograničeni, pozitivni efekti u pogledu vršnjačkog prihvatanja uočeni su i kod primene modifikovanih modela (videti Barrett & Randall, 2004). Zasad je teško reći za koju decu i pod kojim uslovima ova strategija daje optimalne efekte. U pojedinim istraživanjima obuhvaćenim ovim pregledom izostali su detaljniji opisi karakteristika fokus dece (npr. Barrett & Randall, 2004). Analizirajući istraživanja u kojima je „krug prijatelja” primenjivan kod dece sa autizmom, Đorđević i Glumbić (2013) navode da neprecizni opisi težine kliničke slike autizma kod dece koja su bila u fokusu intervencije ograničava mogućnost generalizacije zaključaka o primenjivosti ove strategije na svu decu sa autizmom. Osim toga, u istraživanjima koje smo prikazali mali broj ispitanika, dece koja su bila u fokusu intervencije, dodatno ograničava mogućnost generalizacije dobijenih nalaza na decu sa određenim tipom ometenosti.

Prema rezultatima nekih istraživanja „krug prijatelja” predstavlja generalno pozitivno iskustvo za druge učesnike – facilitatore, članove „kruga”, drugu decu iz odeljenja i roditelje. Međutim, dosadašnje evaluacije „kruga prijatelja” uglavnom se zasnivaju na subjektivnim podacima, tj. iskustvu onih koji su bili uključeni u ovu intervenciju, dok su ređe korišćene objektivne mere. Iako postoje izvesni kvantitativni pokazatelji koji upućuju na pozitivne efekte tokom ili nakon primene „kruga prijatelja”, oni se ipak ne mogu pripisati isključivo sprovedenoj intervenciji (npr. Miller et al., 2003). Stoga je neophodno primeniti jedan rigorozniji metodološki dizajn koji će omogućiti izdvajanje efekata koji su posledica primenjene intervencije od efekata drugih faktora (npr. drugih aktivnosti u školi). Kako su u studijama datim u pregledu različite osobe bile u ulozi facilitatora potrebno je ispitati i efekte „kruga prijatelja” koje realizuju različite osobe (npr. psiholozi, učitelji, razredne starešine, drugi nastavnici iz škole), ali i mogući uticaj uzrasta i pola učenika (videti Miller et al., 2003).

Imajući u vidu da su pojedini istraživači pronašli razliku u efektima inicijalnog sastanka u odnosu na ostatak intervencije (npr. Frederickson et al., 2005; James, 2011) neophodno je dalje raditi i na ispitivanju doprinosa pojedinačnih komponenti na vršnjačko prihvatanje dece koja su u fokusu „kruga”. Objašnjavajući pozitivan efekat inicijalnog sastanka na socijalnu prihvaćenost učenika koji su bili u fokusu intervencije, Frederikson i saradnici (Frederickson et al., 2005) navode da inicijalni sastanak podseća decu iz odeljenja i na pozitivna ponašanja koje ispoljava fokus dete. Pri tome se

teži da se promeni atribucija u vezi sa negativnim ponašanjem deteta sagledavanjem ovih ponašanja kao posledice spoljašnjih i nestabilnih uzroka (nedostatka prijatelja) nad kojima dete nema kontrolu. Procesi koji stoje u osnovi promene stavova vršnjaka tokom inicijalnog sastanka i povećanja prihvaćenosti fokus učenika mogli bi da se objasne teorijom atribucije (videti Weiner, 1993). Prema ovoj teoriji, percepcija odgovornosti koju neka osoba ima za određeno ponašanje (npr. opažena kontrola ili s druge strane nedostatak kontrole za to ponašanje) utiče na afektivne odgovore usmerene ka toj osobi (npr. ljutnju ili saosećanje), što dalje utiče na bihevioralne namere (npr. spremnost da se pruži socijalna podrška). Osim reatribucije uzroka negativnog ponašanja, Frederikson i saradnici navode i da se traženjem od dece da navedu kako bi se osećala i ponašala kada ne bi imala prijatelje indukuje empatija. Razmatranje procesa koji su u osnovi intervencije je važno za razumevanje efekata pojedinačnih komponentata „kruga prijatelja“, pa bi naglasak prilikom ispitivanja efekata trebalo staviti ne samo na procenu ishoda, već i na evaluaciju procesa koji stoje u osnovi vršnjačkog prihvatanja.

Vitaker i saradnici (Whitaker et al., 1998) navode da „krug prijatelja“ nije formiran sa eksplicitnom namerom da se formira prijateljstvo između deteta koje je u fokusu intervencije i članova grupe, ali da je postojala nada da će se produženim kontaktima podstaći bliži odnosi među decom. Dakle, primena „kruga prijatelja“ ne garantuje da će se prijateljstva, u užem smislu te reči, između dece sa ometenošću i članova grupe za podršku zaista i uspostaviti, ali stvara uslove za njihovo formiranje.

Iako „krug prijatelja“ zahteva izdvajanje izvesnog vremena na nedeljnom nivou, ovo vreme može izgledati sasvim minimalno u odnosu na vreme koje je potrebno izdvojiti za rešavanje incidenata i dodatne sastanke u vezi sa problematičnim ponašanjima (Newton & Wilson, 2003). Stoga se „krug prijatelja“ može razmatrati kao proaktivna, a ne samo kao reaktivna strategija u inkluzivnom obrazovanju. Na osnovu dosadašnjih rezultata može se reći da „krug prijatelja“ predstavlja obećavajući pristup u cilju povećanja vršnjačkog prihvatanja dece sa ometenošću, ali i prevencije produbljivanja i nastajanja novih problema u ponašanju i odnosima sa vršnjacima.

Literatura

- Ballard, M., Corman, L., Gottlieb, J., & Kaufman, M. J. (1977). Improving the social status of mainstreamed retarded children. *Journal of Educational Psychology*, 69(5), 605–611. doi: 10.1037/0022-0663.69.5.605
- Banković, S. (2016). Sociometrijski status učenika sa intelektualnom ometenošću u redovnom obrazovnom okruženju. *Beogradska defektološka škola*, 22(1), 59–74.
- Barrett, W., & Randall, L. (2004). Investigating the Circle of Friends approach: Adaptations and implications for practice. *Educational Psychology in Practice*, 20(4), 353–368. doi: 10.1080/0266736042000314286
- Bowen, J. (2010). Visual impairment and self-esteem: What makes a difference? *The British Journal of Visual Impairment*, 28(3), 235–243. doi: 10.1177/0264619610375504
- Brojčin, B. (2013). *Inkluzivna edukacija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju – Izdavački centar (CIDD).
- Бројчин, Б., Банковић, С., & Јапунца-Милисављевић, М. (2011). Социјалне вештине деце и младих с интелектуалном ометеношћу. *Настава и васпитање*, 60(3), 419–429.
- Centar za interaktivnu pedagogiju (2014-2015). „Krugovi prijatelja – podrška socijalnoj inkluziji dece sa teškoćama”. Retrieved on 5th April 2016 from <http://www.cipcentar.org/index.php/za-roditelje-i-profesionalce/krugovi-prijatel-a-podrka-socijalnoj-inkluziji-dec-sa-t-sk-c-m>
- Crick, N. R., & Bigbee, M. A. (1998). Relational and overt forms of peer victimization: A multiinformant approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(2), 337–347. doi: 10.1037/0022-006X.66.2.337
- Đorđević, M., & Glumbić, N. (2013). Mogućnosti primene strategije Krug prijatelja u inkluzivnom obrazovanju dece sa autizmom. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta, Užice*, 16(15), 375–380.
- Forest, M., & Pearpoint, J. (1992). Common sense tools: MAPS and CIRCLES. In J. Pearpoint, M. Forest, & J. Snow (Eds.), *The inclusion papers: Strategies to make inclusion work. A collection of articles* (pp. 40–51). Toronto: Inclusion Press.
- Frederickson, N., & Turner, J. (2003). Utilizing the classroom peer group to address children’s social needs: An evaluation of the circle of friends

- intervention approach. *The Journal of Special Education*, 36(4), 234–245. doi: 10.1177/002246690303600404
- Frederickson, N., Warren, L., & Turner, J. (2005). “Circle of friends” – An exploration of impact over time. *Educational Psychology in Practice*, 21(3), 197–217. doi: 10.1080/02667360500205883
- Gelzheiser, L. M., McLane, M., Meyers, J., & Pruzek, R. M. (1998). IEP-specified interaction needs: Accurate but ignored. *Exceptional Children*, 65(1), 51–65.
- Gottlieb, J., & Leyser, Y. (1981). Friendships between mentally retarded and nonretarded children. In S. R. Asher & J. M. Gottman (Eds.), *The development of children's friendships* (pp. 150–181). New York: Cambridge University Press.
- Haring, T. G., & Breen, C. G. (1992). A peer-mediated social network intervention to enhance the social integration of persons with moderate and severe disabilities. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 25(2), 319–333. doi: 10.1901/jaba.1992.25-319
- Jacques, N., Wilton, K., & Townsend, M. (1998). Cooperative learning and social acceptance of children with mild intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 42(1), 29–36. doi: 10.1046/j.1365-2788.1998.00098.x
- James, R. (2011). *An evaluation of the ‘Circle of Friends’ intervention used to support pupils with autism in their mainstream classrooms (Doctoral dissertation)*. Nottingham: the University of Nottingham.
- Kalyva, E., & Avramidis, E. (2005). Improving communication between children with autism and their peers through the ‘Circle of friends’: A small-scale intervention study. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 18(3), 253–261. doi: 10.1111/j.1468-3148.2005.00232.x
- Miller, M. C., Cooke, N. L., Test, D. W., & White, R. (2003). Effects of friendship circles on the social interactions of elementary age students with mild disabilities. *Journal of Behavioral Education*, 12(3), 167–184. doi: 10.1023/A:1025556226951
- Newton, C., & Wilson, D. (2003). *Creating Circles of Friends: A peer support and inclusion workbook*. Nottingham: Inclusive Solutions
- Putallaz, M., Grimes, C. L., Foster, K. J., Kupersmidt, J. B., Coie, J. D., & Dearing, K. (2007). Overt and relational aggression and victimization:

- Multiple perspectives within the school setting. *Journal of School Psychology*, 45(5), 523–547. doi: 10.1016/j.jsp.2007.05.003
- Snow, J., & Forest, M. (1987). Circles. In M. Forest (Ed.), *More education/integration. A further collection of readings on the integration of children with mental handicaps into regular school systems* (pp. 169–176). Downsvievw: G. Allan Roeher Institute.
- Weiner, B. (1993). On sin versus sickness: A theory of perceived responsibility and social motivation. *American Psychologist*, 48(9), 957–965. doi: 10.1037/0003-066X.48.9.957
- Whitaker, P., Barratt, P., Joy, H., Potter, M., & Thomas, G. (1998). Children with autism and peer group support: using ‘circles of friends’. *British Journal of Special Education*, 25(2), 60–64. doi: 10.1111/1467-8527.t01-1-00058

“CIRCLE OF FRIENDS” AS A STRATEGY FOR THE IMPROVEMENT OF PEER ACCEPTANCE OF CHILDREN WITH DISABILITIES

Slobodan Banković & Branislav Brojčin
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Abstract

Placing the stress on the development of interventions whose aim is to achieve academic success, teachers in regular classes can neglect the important aspects of school experience – social and emotional life of a child. If the inclusion of children with disabilities into regular class activities is not actively dealt with, they can be only physically included in regular classes, but stay socially and psychologically secluded.

The aim of this paper is to introduce “circle of friends” as one of the strategies for the improvement of peer acceptance of children with disabilities. An additional goal pertains to this strategy’s efficiency evaluation, based on the results of research hitherto performed.

The pieces of information related to the portrayal and the effects of “circle of friends” have been gathered based on a research of electronic database. Those papers where the objectives and the manner of realization of “circle of friends” are described, as well as the papers which display qualitative and/or quantitative evaluation of this strategy’s application have been taken into consideration.

“Circle of friends” represents an intervention whose intent is to increase the inclusion of a child into the regular educational surroundings, relying on the engagement of peers in providing support and solving problems for a child who finds it difficult to get involved in peer collective for some reason. In the hitherto performed research, several crucial steps in the realization of the “circle” have been described. Even though their results point to the generally positive effects of this strategy on social acceptance and the behavior of children who have been in the focus of the intervention, a certain degree of intra group variability has been noted too, as well as a variability pertaining to the generalization and upkeep of positive effects.

With the aim of gaining answers to the questions regarding the kind of children and conditions where “circle of friends” gives positive effects, it is vital to continue working on the evaluation of the “circle”, paying attention not only to outcomes, but also to the processes lying in the base of the approach itself. For now, “circle of friends” presents a promising approach with a view to increasing the peer acceptance of children with disabilities as well as to the prevention of deepening the existing and the emergence of new problems in peer behavior and relations.

Key words: inclusion, social outcomes, peer support